

دانشگاه جامع امام حسین

دانشکده پژوهشی و امنیتی

فصلنامه علمی پژوهشی در ایمنی، سلامت و محیط زیست

فصلنامه علمی پژوهشی در ایمنی، سلامت و محیط زیست / سال ۱۴۰۳ / دوره ۲ / شماره ۴ / صفحه ۱۷-۲۹

فصلنامه علمی پژوهشی در ایمنی، سلامت و محیط زیست

تأثیر مسائل محیط زیستی بر ژئوپلیتیک و امنیت منطقه‌ای در آسیای غربی

عبداله مرادی^۱، * امین جهان‌دیده^۲

^۱ استادیار روابط بین الملل، گروه روابط بین الملل، دانشکده امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

^۲ دانش آموخته ارشد روابط بین الملل، دانشکده حقوق علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

در ادغام مسائل جدید در ملاحظات امنیتی در طی سال‌های اخیر، موجب نگرشی نوین به موضوع امنیت، هم چنین بازتعریف مفهوم امنیت و تقسیم‌بندی آن در حوزه‌های موضوعی مختلف شده است. یکی از این حوزه‌ها، حوزه امنیت محیط زیستی است. این حوزه به واسطه توسعه ارتباطات در دوران جهانی‌شدن از جمله مهم‌ترین حوزه‌هایی است که به واسطه ویژگی فرامرزی بودن، به سرعت واجد ابعاد سیاسی و امنیتی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی می‌گردد. به‌ویژه در مناطقی مانند غرب آسیا که شرایط دشوار محیط‌زیست می‌تواند در پیوند با تنش‌های داخلی و رقابت‌های فرامنطقه‌ای قرار گیرد. براین اساس هدف نوشتار حاضر، چگونگی تأثیرگذاری مسائل محیط زیستی بر تأمین امنیت منطقه‌ای در غرب آسیاست. ازاین‌رو پرسش اصلی این پژوهش اینگونه طرح می‌شود که: «مسائل محیط زیستی چگونه بر امنیت منطقه‌ای در غرب آسیا تأثیر می‌گذارد؟» برای نیل به این مهم با استفاده از روش توصیفی-تبیینی و با استفاده از رجوع به منابع کتابخانه‌ای تلاش می‌شود تا رابطه مسائل محیط زیستی و امنیت منطقه‌ای آسیای غربی مورد کنکاش قرار گیرد. پژوهش در انتها این‌گونه نتیجه می‌گیرد که؛ مسائل محیط زیستی طبق روند تاریخی بیشتر موجب واگرایی کشورهای منطقه و آسیب به امنیت آن شده است، اما در صورت تحقق شرایط و اتخاذ سیاست‌های مناسب، می‌تواند بستر لازم را جهت همگرایی در بین مجموعه امنیتی منطقه‌ای غرب آسیا داشته باشد. همچنین بیان می‌شود ایجاد یک سازمان منطقه‌ای در حوزه مسائل محیط زیستی می‌تواند بحران‌های ایجاد شده را تا حدی مدیریت و کاهش دهد.

مشخصات مقاله

تاریخچه مقاله:

نوع مقاله: علمی

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۳

بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸

انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

*نویسنده مسئول:

moradi.abdolah@gmail.com

کلید واژه‌ها:

امنیت منطقه‌ای،

ژئوپلیتیک،

محیط‌زیست،

ریزگرد،

آسیای غربی.

* این مقاله یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط و ضوابط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY) توزیع شده است.

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

مقدمه

تحولات با فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد هم چنین پیدایش مسائل جدید، مفهوم امنیت نیز مانند بسیاری از مسائل سیاسی در چهارچوب مطالعات گذشته قابل تحلیل نبود و تلقی‌های تازه‌ای از مفهوم امنیت مطرح شد. امنیت صرفاً از مسائل نظامی فاصله گرفت و مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و محیط زیستی را نیز شامل می‌شد و در مطالعات امنیتی نیز به جای دولت‌محور بودن، بیشتر بر روی مردم به‌عنوان مرجع، متمرکز شده و امنیت انسانی فراتر از حفاظت در برابر تهدیدات نظامی را مورد توجه قرار داده و مولفه‌هایی چون: دسترسی به غذا، بهداشت، آموزش و محیط‌زیست سالم را دنبال می‌کند [۱]. لذا یکی از مسائل جدیدی که در طی سالیان اخیر در بحث امنیت، توجه ویژه‌ای بدان شده است، مسائل محیط زیستی در مطالعات حقوق بشر و نیز امنیت بین‌المللی است. تا جایی که حق بر محیط‌زیست سالم را از اجزای اساسی در نسل سوم تعاریف حقوق بشر و نیز در میثاق حقوق مدنی و سیاسی ذیل سند منشور سازمان ملل متحد دانسته [۲] و در مطالعات امنیتی نیز امنیت محیط زیستی، را به حفظ زیست‌سپهر محلی و کل کره زمین که اصلی‌ترین نظام پشتیبان تمامی فعالیت‌های بشری است، ارجاع می‌دهند [۳].

تأثیرات محیط زیستی به‌ویژه در مناطق جغرافیایی تأثیرات متقابل بین کشورها برجای می‌گذارد. امروزه محیط‌زیست می‌تواند به مثابه یک دیپلمات فعال و مؤثر موجب نزدیکی و همگرایی کشورهای جهان شود و باید دانست با تکیه بر اصول غیرسیاسی مثل مسئله محیط‌زیست، بستر لازم جهت بهبود روابط با همسایگان و کشورهای منطقه سهل‌تر فراهم می‌شود.

منطقه آسیای غربی که میهن عزیزمان نیز در آن قرار دارد به لحاظ ساختاری یکی از مناطق راهبردی در سطح بین‌المللی محسوب می‌شود که از دیرباز تا کنون نزاعات بسیاری در آن به وقوع پیوسته است. متأسفانه در اغلب کشورهای منطقه غرب آسیا، به دلیل مسائل مختلف، نقش و جایگاه مسائل محیط زیستی کمرنگ تلقی می‌شود؛ موضوعی که امروزه در کشورهای پیشرفته به‌عنوان یک اولویت مهم محسوب شده و تحقق اهداف توسعه پایدار از ملزومات تصمیمات کلان سیاسی در این کشورهاست. در

سالیان اخیر مسائل محیط زیستی مشترک اعم از موضوع بحران و کمبود منابع آب، آلودگی آب‌ها، مسئله ریزگردها و آلودگی هوا، بهداشت و بیماری‌های واگیردار و ده‌ها مسئله محیط زیستی دیگر باعث ایجاد تنش در روابط بین کشورهای منطقه شده است.

بر اساس گزارش سال ۲۰۲۳ «سازمان جهانی هواشناسی» (WMO)، آسیای غربی از نظر تغییرات اقلیمی، گرمایش طولانی مدت، مخاطرات مرتبط با آب و بلایای طبیعی آسیب‌پذیرترین منطقه جهان است [۴]. خطرات و تهدیداتی که به مرور زمان به بحران‌های جدی تبدیل شده و طبق روند تاریخی عامل درگیری و نزاع در منطقه بوده است. بدین سبب ضرورتی توسط نویسندگان پژوهش حاضر احساس شد تا به اهمیت تأثیر مسائل محیط زیستی بر امنیت منطقه‌ای در آسیای غربی که کمتر بدان اکتفا و توجه شده است، بپردازند.

پرسش اصلی این پژوهش این است که «مسائل محیط زیستی چگونه بر ژئوپلیتیک و امنیت منطق ای در آسیای غربی تأثیر می‌گذارد؟» جهت پاسخ به پرسش اصلی، پاسخ پرسش‌های فرعی نیز طرح می‌گردد: «چالش‌های پیش رو جهت همکاری محیط زیستی در منطقه غرب آسیا چیست؟» و «ظرفیت‌های سیاسی و حقوقی جهت همکاری در مسائل محیط زیستی در منطقه غرب آسیا کدام است؟» برای پاسخ دادن به این سؤالات ابتدا به تفکیک نحوه تأثیرگذاری چند مسئله مهم محیط زیستی بر امنیت منطقه مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس چالش‌های پیش‌رو جهت همکاری محیط زیستی بین کشورهای منطقه را برشمرده و در پایان پژوهش هم ظرفیت‌های سیاسی و حقوقی برای همکاری محیط زیستی در منطقه به رشته تحریر درآورده شده است.

مبانی نظری: نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای

امنیت مفهومی نسبی و ترکیبی از یک وضعیت فیزیکی و یک حالت ذهنی است. در تعریفی سنتی از آن به‌عنوان نبود تهدید یاد می‌شود. پس از انعقاد پیمان وستفالی در سال ۱۶۴۸م که منجر به شکل‌گیری مفهوم دولت-ملت گردید، امنیت صرفاً محدود به امنیت ملی و آن هم حول محور مسائل نظامی و در قالب و چهارچوب آن تعریف می‌شد. با پایان جنگ سرد و فروپاشی نظام دوقطبی، نقطه عطفی در

ساختار آنارشیک عدم حضور قدرت مسلط و فائده‌ای است که همه کشورهای منطقه از آن تبعیت کنند. مراد از طرح مسئله قطبش نحوه توزیع قدرت در مجموعه امنیتی منطقه‌ای است. مرز نیز، مجموعه امنیتی منطقه‌ای را از همسایگانش جدا می‌کند [۸]. چهارمین ویژگی مجموعه امنیتی منطقه‌ای ساخت اجتماعی است که شامل الگوهای دوستی و دشمنی میان واحدها می‌شود. طبق نظر بوزان این الگوهای دوستی و دشمنی مبتنی بر موضوعاتی از قبیل مذهب، تاریخ، تمایلات قومی، فرهنگ و جغرافیا هستند [۹].

بر اساس تطبیق این چهار مشخصه با ویژگی‌های موجود در کشورهای منطقه آسیای غربی می‌توان بدین نتیجه دست یافت که علاوه بر ساختار آنارشیک موجود در منطقه، چندین قطب قدرت نیز در منطقه وجود دارند، همچنین وجود مرزی فرضی این منطقه را از منطقه آسیای میانه و بخش شمال آفریقا جدا کرده است، بنابراین می‌توان منطقه آسیای غربی را یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای متصور دانست.

امنیت محیط زیستی

طی سال‌های اخیر با ادغام مسائل محیط زیستی در ملاحظات امنیتی، بسیاری از اندیشمندان حوزه امنیت از اصطلاح امنیت محیط زیستی نام برده‌اند. امنیت محیط زیستی نوعی امنیت مدرن است که به‌عنوان یک نیاز برای جلوگیری از به خطر انداختن محیط‌زیست و کیفیت فضای زندگی ظاهر شده است [۱۰].

بسیاری از نویسندگان که نگران مسائل محیطی هستند، اعتقاد دارند که تخریب لایه اوزون، تغییرات آب‌وهوایی و فرسایش محیطی به ناپایداری‌های سیاسی و اجتماعی منجر می‌شوند [۱۱]. اما مسائل محیط زیستی اغلب مسائلی فرامرزی و خارج از مسئولیت یک دولت بوده و لذا نیازمند همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی و چه‌بسا مستلزم باز مفهوم‌سازی موضوع حاکمیت و نگرشی تازه به آن است. برای درک بهتر موضوع وابستگی حوزه امنیت و مسائل محیط زیستی، شاید بهترین مثال حادثه و فاجعه چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ باشد که علاوه بر درگیر کردن برخی کشورهای عضو شورای سابق، امنیت کشورهای همسایه را نیز تحت الشعاع قرار داد و پس از گذشت چندین دهه از وقوع آن، هنوز شاهد پیامدهای منفی آن هستیم. بنابراین تعریف امنیت محیط زیستی در چارچوب

مطالعات امنیتی و بررسی‌های امنیتی شکل گرفت. پس از جنگ سرد با پدیدارشدن موضوعات و تحولات نوین در عرصه بین‌المللی و نیز طرح مسائلی از قبیل جهانی‌شدن، وابستگی متقابل، درهم‌تنیدگی اقتصادی، هویت‌یابی، توجه به محیط‌زیست و ... مفهوم امنیت از حوزه مسائل نظامی صرف خارج شده و تلقی‌های تازه‌ای از این مفهوم متولد شده است. از نظر «دیوید بالدوین» تعریف مفهوم امنیت مستلزم تعیین و سپس تبیین هفت مشخصه و فرض مبنایی بدین قرار است: امنیت چه کسی؟ برای کدام ارزش؟ چه میزان؟ از چه تهدیدهایی؟ با چه ابزارهایی؟ به چه قیمت و هزینه‌ای؟ و در چه بازه زمانی؟ [۵]. مهم‌ترین رهیافت امنیتی جامع و موسع در روابط بین‌الملل مکتب کپنهاگ است. از برجسته‌ترین اندیشمندان این مکتب می‌توان به «بری بوزان» و «الی ویور» اشاره کرد که در آثار خود مفهومی عمیق و موسع از امنیت را مطرح کردند. آنها امنیت را در سطوح فردی، اجتماعی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مورد مطالعه قرار می‌دهند و با طرح مسائلی چون وابستگی متقابل امنیتی به این زنجیره معنا می‌بخشند. بوزان چهارچوبی را بسط داد که به‌موجب آن امنیت فعالیت‌های بشری (و نه تنها دولت‌ها)، متأثر از پنج بخش عمده‌ای بود که هر یک کانونی خاص خود و شیوه‌ای ویژه برای آرایش اولویت‌ها داشت. پنج بخش یاد شده این‌ها بودند: نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی [۶].

نظریه «مجموعه امنیتی منطقه‌ای»^۱، از مهم‌ترین دستاوردهای مکتب کپنهاگ است. در این نظریه، امنیت به‌عنوان یک پدیده رابطه‌ای مابین سطح ملی و بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفته است. بوزان مجموعه امنیتی منطقه‌ای را مجموعه‌ای از واحدها می‌داند که در آن فرایندهای اصلی امنیت، عدم امنیت و یا هر دوی آنها به‌گونه‌ای با یکدیگر مرتبط است که مسائل امنیتی آنها به‌صورت منطقی نمی‌تواند جدا از یکدیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد یا این که حل و فصل شود [۷]. بوزان چهار شاخصه را برای شناسایی و اطلاق یک مجموعه به مجموعه امنیتی منطقه‌ای معرفی می‌کند، ساختار آنارشیک^۲، قطبش^۳، مرز^۴ و ساخت اجتماعی^۵. منظور از

1. Regional Security Complex Theory (RSCT)

4. Anarchic Structure

3. Polarity

4. Boundary

5. Social Construction

در ادامه چندین مورد از تهدیدات و چالش‌های مهم محیط زیستی که امنیت منطقه آسیای غربی را تحت تأثیر خودش قرار داده است، بررسی خواهد شد. شایان ذکر است علاوه بر عوامل زیر می‌توان به موارد دیگری نظیر: آلودگی خلیج فارس، بیماری‌های واگیردار و موضوع بهداشت، آلودگی هوا، از بین رفتن پوشش گیاهی و ... نیز اشاره کرد که بر امنیت منطقه تأثیر گذارند.

الف: بحران کم‌آبی

این تصور که منابع آب فراوان است و ۷۰ درصد کره زمین را در بر می‌گیرد نادرست است، چرا که فقط ۲/۵ درصد آن را منابع آب شیرین تشکیل می‌دهد [۱۴]. به دلیل فعالیت‌های انسانی، رودخانه‌ها و منابع آب زیرزمینی در بسیاری از مناطق خشک شده‌اند. علاوه بر این آب به طور مساوی در سراسر جهان توزیع نمی‌شود، بنابراین برخی از مناطق بیش از نیاز خود دارند و مناطق دیگر کمتر برخوردار هستند. حداکثر ۴۰ درصد از جمعیت جهان تا سال ۲۰۳۵ در مناطقی که به طور جدی تحت بحران منابع آب قرار دارند، زندگی خواهند کرد ضمن آن که ۶۰ درصد آب شیرین جهان از حوضه رودخانه‌های مرزی تأمین می‌شود [۱۵]. مانند بسیاری از منابع آب در سراسر جهان، منابع آب سطحی و زیرزمینی در غرب آسیا فرامرزی هستند. رودها، حوضه‌ها و سفره‌های زیرزمینی حداقل در دو کشور و برخی در سه یا چهار کشور مشترک هستند. بنابراین هر راه‌حل یک طرفه‌ای برای بحران کمبود آب، بدون توافق بین کشورهای ساحلی، به احتمال زیاد مؤثر نخواهد بود. عواملی مانند تغییر آب و هوا و درگیری مداوم در منطقه، به طور قابل توجهی کمبود آب را تشدید و خطرات امنیتی مانند بی‌ثباتی اقتصادی اجتماعی و پدیده مهاجرت را تحریک می‌کند. با توجه به تأثیر منابع محدود آب در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، کمبود آب در چارچوب امنیت آب بهتر درک می‌شود. در حقیقت این پتانسیل را دارد که امنیت منطقه‌ای را هم از منظر انسانی و هم از منظر حکمرانی کاهش دهد [۱۶].

بیشترین میزان مصرف آب در منطقه در بخش کشاورزی است. «تونی آلان» با استفاده از تئوری آب مجازی معتقد است که: دور شدن از کشاورزی تنها راه برای حل مشکلات کمبود و توزیع آب در کشورهای

سرزمینی که آن را بخشی از امنیت ملی در نظر می‌گیرد که به پایداری و حفاظت از منابع زیستی می‌پردازد [۱۲]. اکنون دیگر جامعیت لازم را ندارد. بنابراین در این پژوهش امنیت محیط زیستی ناظر به انواع تهدیدات محیط زیستی نظیر: آلودگی هوا، افزایش انتشار گازهای گلخانه‌ای، تخریب لایه اوزن، پدیده گرمایش زمین، آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی، کمبود منابع آب شیرین، تخریب جنگل‌ها، مسئله بیابان‌زایی، خطر انقراض گونه‌های مختلف جانوری و گیاهی، تهدید امنیت زنجیره غذایی، تغییرات آب و هوایی و پدیده خشکسالی، افزایش جمعیت، پیدایش انواع بیماری‌های واگیردار انسانی و حیوانی و ... است که ضمن تضعیف امنیت ملی کشورها، فراتر از مرزهای ملی می‌تواند منجر به تشدید تعارض بین کشوری و منطقه‌ای شده و در سطحی فراتر با تحدید منابع زیستی بر امنیت انسانی و بشری به‌ویژه بر سرنوشت نسل‌های آینده نیز تأثیر غیرقابل انکاری خواهد گذاشت. ضمن اینکه باید به این نکته نیز اذعان کرد که اجرای تدابیر حفاظتی و تصمیمات مثبت جهت کاهش اثرات تخریبی موجود، سال‌های بسیاری به طول خواهد انجامید تا تأثیر مثبت خود را نشان دهد؛ اگر و فقط اگر شاهد دخالت و تهدید جدیدی در طی اجرای این فرآیند نباشیم. بنابراین اصل پیشگیری در حوزه محیط‌زیست بسیار حائز اهمیت است. در همین راستا مفهوم توسعه پایدار در سال‌های اخیر مطرح شده است. این اصطلاح در کنفرانس جهانی محیط‌زیست در سال ۱۹۷۲ در استکهلم ابداع شد، اما توجه و تأکید بر آن از دهه ۱۹۹۰ به بعد صورت پذیرفت. توسعه پایدار بیانگر فرآیندی است که همزمان امر توسعه با حفاظت از منابع محیط‌زیست و در نظر گرفتن منافع نسل‌های آتی تحقق می‌یابد.

مسائل محیط زیستی مؤثر بر امنیت منطقه آسیای غربی

مسائل و چالش‌های محیط زیستی مؤثر بر امنیت را می‌توان در سه دسته زیر تقسیم‌بندی نمود. [۱۳].

- تهدیدات خارج از اراده و اختیار بشری
- تهدیدات معلول و محصول فعالیت‌ها و رفتارهای انسان
- تهدیدات ناشی از جنگ و پیامدهای خواسته و ناخواسته آن

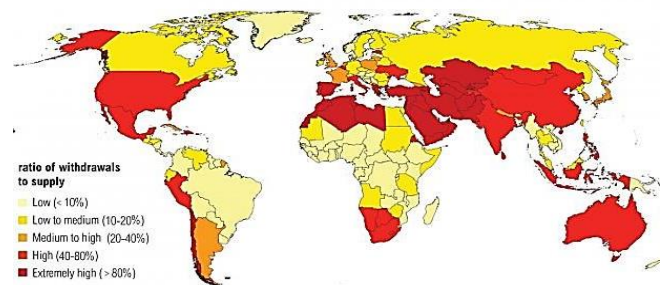
است. چنانچه که درگیری‌های بسیاری در منطقه به دلیل موضوع آب شکل گرفته است که گاهی از آب به‌عنوان محرک یا علت اصلی درگیری، گاهی به‌عنوان یک سلاح درگیری و در برخی مواقع نیز منابع آبی به‌عنوان عامل صدمه دیده در درگیری نقش داشته است. بر اساس آمار «انستیتو پاسیفیک»^۹، پایگاه اطلاعات جهانی در خصوص نزاع‌های مربوط به آب، تا پایان سال ۲۰۱۹، ۹۲۶ درگیری مرتبط با آب در کل جهان ثبت شده است که ۳۰۶ مورد آن یعنی تقریباً یک‌سوم آن تنها در منطقه آسیای غربی اتفاق افتاده است. شاید به همین علت است که بیشتر اندیشمندان جنگ آینده در منطقه را بر سر آب می‌دانند و نه سیاست.

اگرچه رودخانه‌های بین‌المللی متعددی و سفره‌های آب زیرزمینی مشترک قابل‌توجهی در منطقه وجود دارد، اما بزرگ‌ترین درگیری‌ها در آسیای غربی در حوضه رودخانه دجله و فرات و حوضه رود اردن اتفاق می‌افتد. منطقه میان دجله و فرات از لحاظ تاریخی به بین‌النهرین معروف است. رودهای دجله و فرات از ترکیه سرچشمه گرفته و در نهایت به خلیج فارس می‌ریزند. در حوضه رودخانه دجله و فرات، چندین مسئله اساسی وجود دارد. ترکیه سرچشمه و منبع بیش از ۷۰ درصد جریان متحد دجله و فرات است و مالکیت بخش‌های زیادی از حوضه‌های زه‌کشی دو رود را در اختیار دارد. هم‌چنین موقعیت بالادستی دارد و بنابراین فرصت استفاده از آب‌های دجله و فرات را به‌دلخواه خود دارد. ایجاد پروژه عظیم توسعه جنوب شرقی آناتولی ترکیه (گاپ)^{۱۰} گواه این مدعاست. هدف این طرح بسیار بلند پروازانه، ساخت ۲۲ سد و ۱۹ نیروگاه برق‌آبی بر روی رودخانه‌های فرات و دجله و شبکه‌های آبیاری گسترده برای تولید انرژی برق‌آبی و آبیاری ۱/۸ میلیون هکتار زمین در جنوب شرقی ترکیه بود. پروژه گاپ اهداف دیگری نظیر سازماندهی کامل از منظر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جنوب شرقی ترکیه و تغییر جمعیت محلی منطقه را تعقیب می‌کند [۱۹]. نکته حائز اهمیت این است که به هر میزان که از آب فرات در کشور ترکیه استفاده شود، کمتر برای سواحل پایین

منطقه است. آبی که در حال حاضر در تولید مواد غذایی استفاده می‌شود، می‌تواند در جهت ترمیم تعادل آب در منطقه استفاده شود. برای رسیدن به این مهم، ملل منطقه باید اقتصاد خود را متنوع کرده و مواد غذایی بیشتری وارد کنند. [۱۷]. اما به دلیل ساختار عمدتاً ایدئولوژی محور کشورهای منطقه، توجیه کردن برخی از آن‌ها جهت واردات مواد غذایی بسیار دشوار به نظر می‌رسد. هم‌چنین اصلاح روش‌های آبیاری و استفاده از الگوهای نوین مدیریت آب در بخش کشاورزی می‌تواند مصرف آب در این بخش را تا میزان بالایی کاهش دهد.

یکی از اهداف ۱۷ گانه ای که برای مفهوم «توسعه پایدار»^۶ ترسیم شده است، اطمینان از در دسترس بودن و استفاده منطقی از منابع آب و بهداشت برای همه است. طبق بررسی «مؤسسه منابع جهانی»^۷ از میان ۱۷ کشوری که در معرض بحران آب قرار دارند: ۱۰ کشور قطر، فلسطین اشغالی، لبنان، ایران، اردن، کویت، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، بحرین و عمان در منطقه آسیای غربی قرار دارند که این امر منجر شده منطقه ی غرب آسیا با چالشی جدی مواجه باشد که امنیت منطقه را تهدید می‌کند.

Water Stress by Country: 2040

NOTE: Projections are based on a business-as-usual scenario using SSP2 and RCP8.5.

For more: ow.ly/RWop

WORLD RESOURCES INSTITUTE

شکل شماره ۱: توزیع پذیری تنش^۸ یا بحران آب بر اساس مناطق و کشورهای جهان [۱۸].

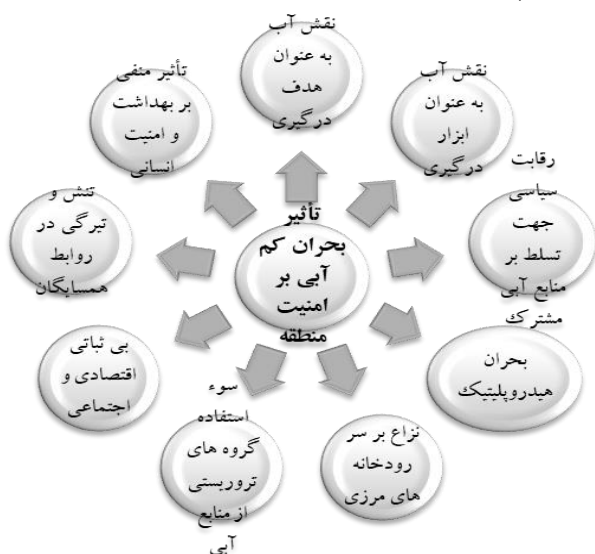
اما با استناد به تاریخ می‌توان گفت: در منطقه آسیای غربی از دیرباز، نگاهی امنیتی به موضوع آب وجود داشته

9. Pacific Institute
10. GAP

6. Sustainable Development
7. World Resources Institute: WRI

^۱ - تنش آب به وضعیتی گفته می‌شود که آب مورد استفاده انسان‌ها و اکوسیستم از میزان آب موجود کمتر باشد. تنش آب مفهومی جامع تر از کمبود آب است.

درگیری، می‌توان به تصمیم رژیم مبنی بر اقدام علیه انحراف جریان رود اردن اشاره کرد. موارد بسیار زیادی از نزاع و اختلاف بین کشورهای حوضه رود اردن و همچنین بازیگران غیردولتی بر سر مسئله آب وجود داشته است، به‌نحوی که حوضه اردن چنین توصیف شده است: بیشتر از هر سیستم رودخانه‌ای دیگر در خاورمیانه شاهد درگیری شدید بین‌المللی بر سر آب بوده است [۲۱]. بر روی رودخانه یرموک که از سوریه سرچشمه گرفته و حدود ۴۰ درصد از آب رود اردن را تأمین می‌کند، در سال ۲۰۰۵ سد مشترک «الوحده» توسط اردن و سوریه به گنجایش ۸۰ میلیون مترمکعب ساخته شد. استفاده بیش از حد سوریه و اردن از آب یرموک و همچنین استفاده زیاد رژیم صهیونیستی از دریاچه جلیله موجب کاهش جریان رود اردن به سمت بحرالمت می‌شود [۲۲]. بیش از ۹۰ درصد منابع آبی سوریه با همسایگانش ترکیه، عراق، اسرائیل، لبنان و اردن مشترک است. اردن بیش از ۳۶ درصد آب خود را از منابع مشترک با سوریه، کرانه باختری و رژیم صهیونیستی تأمین می‌کند. اقتصاد و جوامع کشورهای حوضه رود اردن در برابر هر گونه محدودیت در تأمین آب بسیار آسیب‌پذیر هستند. از این رو وضعیت در این منطقه بسیار بی‌ثبات است [۲۳]. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که: آب هم می‌تواند به‌عنوان هدف درگیری و هم به‌عنوان ابزار درگیری بر روی امنیت منطقه آسیای غربی تأثیر بسیاری داشته باشد.

شکل شماره ۲: نحوه تأثیرگذاری بحران کم آبی بر امنیت منطقه آسیای غربی (منبع: نگارنده)

دست در دسترس خواهد بود. حدود ۸۰ درصد از آب مصرفی کشور عراق از کشورهای همسایه وارد خاک آن می‌شود. بیش از ۹۰ درصد از جریان آب رودخانه فرات که کشورهای سوریه و عراق را مشروب می‌سازد و هم چنین بخشی از سر شاخه‌های رودخانه دجله که منبع اصلی تأمین آب عراق است، از کشور ترکیه سرچشمه می‌گیرد. احداث سد آتاتورک توسط ترکیه و «سد الثوره»^{۱۱} توسط سوریه و سایر طرح‌های توسعه منابع آب در این منطقه مشکلاتی برای بهره برداران پایین دست فراهم آورده است. کاهش جریان آب رودخانه‌های دجله و فرات به دلیل سدسازی‌های ترکیه، منجر به کاهش ۵.۶ میلیون هکتار از اراضی زراعی در عراق شده است که می‌تواند تأثیر قابل‌توجهی بر تولید ناخالص داخلی این کشور داشته باشد. همچنین کاهش جریان رودخانه ارس به دلیل سدسازی‌های ترکیه، منجر به کاهش ۲۵ تا ۳۰ درصدی سهم ایران از منابع آبی این رودخانه شده است.

اجرای این پروژه‌ها به‌مرور زمان منجر به تغییرات اقلیمی و کاهش بارش و در نتیجه خشک شدن زمین‌های زراعی و پدیده بیابان‌زایی خواهد شد. هم‌چنین پیامدهای اجتماعی دیگری مانند: بیکاری کشاورزان و پدیده مهاجرت را نیز به دنبال خواهد داشت. همین مسائل سبب ایجاد یک رقابت سیاسی شدید بین کشورهای ساحلی برای تسلط و بهره‌برداری بیشتر از منابع آب این حوضه شده است. به‌گونه‌ای که این رقابت در سال‌های مختلف، سبب ایجاد تنش‌های سیاسی-امنیتی و شرایط بسیار پیچیده هیدروپلیتیکی بین کشورهای ساحلی شده و آب را به یک ابزار سیاسی و امنیتی در منطقه تبدیل کرده است [۲۰].

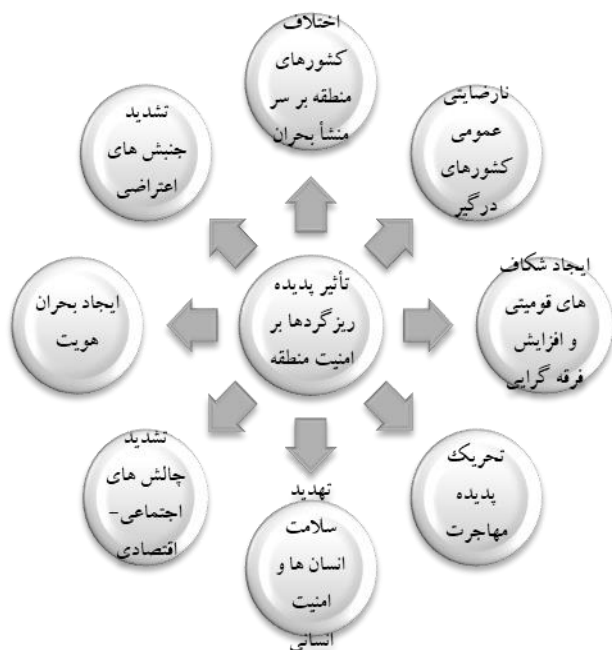
رود اردن رودخانه‌ای است در غرب آسیا که بنا بر باور مسیحیان مقدس است، زیرا حضرت عیسی (ع) در این رود غسل تعمید داده شده‌اند. این رود از کوه‌های جبل‌الشرقی واقع در جنوب غربی سوریه و شرق لبنان سرچشمه گرفته و به سمت جنوب جریان پیدا کرده و به دریاچه جلیل در شمال شرقی فلسطین می‌ریزد. این رود قبل از وارد شدن به «بحرالمت» (دریای مرده)^{۱۲}، مرز بین رژیم اسرائیل و کرانه باختری فلسطین با اردن را تشکیل می‌دهد. جنگ شش‌روزه اعراب و رژیم صهیونیستی در سال ۱۹۶۷ اوج تأثیرگذاری بحران آب بر امنیت منطقه بوده است که از دلایل و پیشینه

11. Tabqa Dam

12 . Dead sea

همکاری برای تحقق یک هدف مشترک در منطقه باشد؛ موضوعی که با توجه به محیط‌زیست منطقه و منافع کل منطقه می‌بایست به طور جدی پیگیری شود.

شکل شماره ۳: نحوه تأثیرگذاری پدیده ریزگردها بر امنیت

منطقه آسیای غربی (منبع: نگارنده)

ج: هجوم ملخ‌های صحرایی^{۱۴}

ملخ صحرایی می‌تواند بر معیشت یک‌دهم جمعیت جهان تأثیر منفی بگذارد [۲۷]. دسته‌جات ملخ صحرایی صدها کیلومتر در روز مهاجرت کرده و به مناطقی که میلیون‌ها کیلومترمربع را در بر گرفته است، حمله کنند و در نتیجه تأثیرات عمده اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی در مقیاس بین‌المللی ایجاد کنند [۲۸]. اگرچه هجوم ملخ‌ها، امروزه بهتر کنترل می‌شود؛ اما همچنان عواقب این تهاجمات می‌تواند برای امنیت غذایی و معیشت مردم در مناطق آسیب دیده فاجعه بار باشد. هرگاه بارندگی‌های مؤثر چند سال یا چند فصل انجام شود و سبزینه زیاد شود، ملخ از فاز انفرادی خارج و به فاز مهاجر تبدیل بدین ترتیب ملخ-های مهاجر، مسیر شمال آفریقا تا هندوستان را طی و لذا منطقه آسیای غربی را نیز درگیر می‌کنند.

هر دسته ملخ صحرایی که به منطقه هجوم می‌آورد به طور متوسط شامل ۲۰۰ تا ۲۵۰ میلیون ملخ است. در سال

ب: پدیده ریزگردها

یکی از مهم‌ترین بحران‌های محیط زیستی در مناطق خشک و نیمه خشک، پدیده مخرب بیابان‌زایی و فرسایش بادی می‌باشد که وقوع طوفان‌های گردوغبار و حرکت ریزگردها از پیامدهای آن محسوب می‌شود. طوفان گردوغبار هنگامی ایجاد می‌شوند که باد ذرات ریزدانه گرد و غبار را از سطح زمین در هوا بالا می‌برد، آشفته‌گی زیاد یا همرفت ذرات گردوغبار و انتقال به یک منطقه بزرگ در مسافت‌های طولانی، طوفان ایجاد می‌کند [۲۴]. «طوفان‌های شن و ماسه»^{۱۳} نسبتاً نزدیک به سطح زمین اتفاق می‌افتند، به دلیل اثرات مخرب بر سلامت انسان، زمین‌های کشاورزی، زیرساخت‌ها و حمل و نقل، این طوفان باعث نگرانی روزافزون دولت‌ها و جامعه جهانی شده است [۲۵]. سالها عملکرد نامناسب در بخش کشاورزی، سوءمدیریت در بخش منابع آب و تغییرات آب و هوایی به کاهش پوشش گیاهی، بیابان‌زایی و خشکسالی کمک می‌کند که این روند مستقیماً منجر به افزایش مشکل طوفان گردوغبار می‌گردد. خشکسالی و شرایط خشک باعث انحلال ذرات خاک و باد به ظهور طوفان کمک می‌کند [۲۶]. مناطق بیابانی در کشورهای عربستان، عراق و سوریه سهم عمده‌ای را در ایجاد این پدیده در منطقه آسیای غربی بر عهده دارند. اما دلایل متعدد دیگری نیز برای رخداد و تشدید این پدیده در منطقه عنوان شده است از جمله: وقوع خشکسالی و تغییرات آب‌وهوایی در طی دهه‌های اخیر، فعالیت‌های بی‌رویه سدسازی در کشورهای منطقه از جمله پروژه گاپ در ترکیه که امروزه اثرات آن بر خشک شدن تالاب‌ها مانند: هورالعظیم و تشدید موج ریزگردها به عینه قابل مشاهده است، کشاورزی‌های سنتی و غیراصولی، فعالیت‌های اکتشافی و حفاری نفتی. خشکشدن تالاب‌ها و کاهش منابع آبی در عراق و سوریه، منجر به افزایش پدیده گرد و غبار و تأثیر آن بر ۲۵ استان در ایران شده است. در طی سال‌های اخیر برای کنترل این موضوع از روش‌های غیراصولی مانند: مالچ‌پاشی استفاده شده که ثابت شده این روش مضرات بسیاری به همراه داشته و بر پوشش گیاهی منطقه اثر سوء گذاشته همچنین منجر به افزایش دما شده است. شاید بهترین روش در حال حاضر جلوگیری از ساختن سدهای افراطی برق آبی و احیای تالاب‌ها و نیز

14. desert locust (*Schistocerca gregaria*)

13. Sand and Dust Storms: SDS

آن‌ها ممانعت به عمل آورد. برای رسیدن به این هدف تفاهم و همکاری کشورهای منطقه با یکدیگر در زمینه مبارزه با این آفت در مناطق بیابانی نظیر صحرای عربستان می‌تواند کمترین خسارت را به پوشش گیاهی و مزارع وارد کند و در نتیجه امنیت محیط‌زیست منطقه فراهم شود.

چالش‌های همکاری در مسائل محیط زیستی در منطقه آسیای غربی

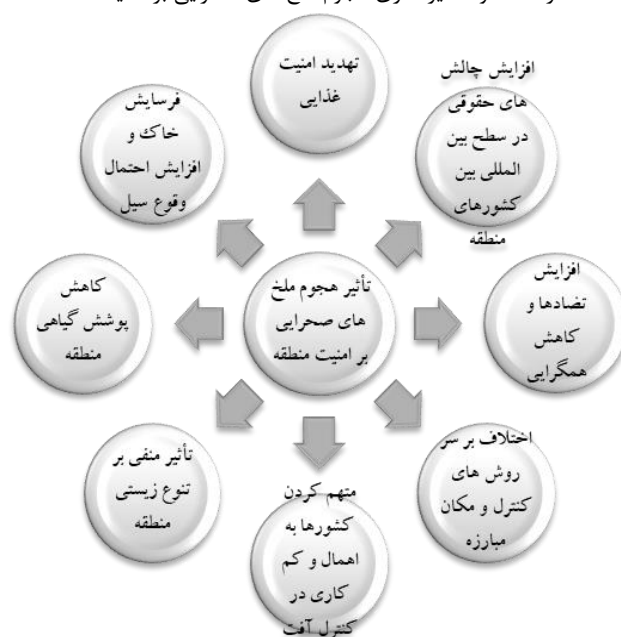
مشارکت برای امنیت منطقه‌ای، ترتیبات امنیتی منطقه‌ای بین‌المللی است که از اجماع میان دولتی برای همکاری در مواجهه با تهدیدات امنیتی و ارتقای ثبات در منطقه ناشی می‌گردد. این مشارکت با استفاده از انواع توافق‌ها، ابزارها و سازوکارهایی مثل: معاهدات رسمی، امنیتی، سازمان‌های بین‌المللی، توافقات اقدام جمعی، توافق‌نامه‌های تجاری و اقتصادی، فرایندهای گفتگوی چندجانبه، پیمان‌های صلح، اقدامات اطمینان‌سازی و دیپلماسی پیشگیرانه صورت می‌گیرد [۳۲]. مشارکت برای تأمین امنیت غرب آسیا در تمامی حوزه‌ها به دلیل وجود اختلافات بسیار کشورهای منطقه، کاری به مراتب دشوار است. بنابراین ایجاد سازمانی منطقه‌ای در غرب آسیا به سیاق اتحادیه اروپا که بتواند در تمامی حوزه‌ها منافع همه کشورهای عضو منطقه را تأمین کند عملاً غیرممکن به نظر می‌رسد، چرا که اصولاً ایجاد همگرایی بین کشورهای منطقه آسیای غربی به دلیل ساختار سیاسی حاکم بر آنها، فرآیندی بی‌نتیجه خواهد بود. فرآیندی که طی آن واحدهای سیاسی به صورت داوطلبانه از اعمال اقتدار تام خویش برای رسیدن به هدف‌های مشترک صرف‌نظر کرده، از یک قدرت فوق ملی پیروی کنند. برای کاستن تهدیدات محیط زیستی که این مجموعه امنیتی را تهدید می‌کند، کشورهای عضو می‌بایست به تعامل روی آورند، اما موانع و چالش‌هایی جهت تحقق این امر در منطقه وجود دارد.

الف: اختلافات تاریخی

در منطقه آسیای غربی از دیرباز شاهد وجود اختلافات عمیقی هستیم که ریشه در تاریخ کهن آن دارد. وجود

۱۳۹۷ نماینده فائو و دبیر «کمیسیون مبارزه با ملخ صحرایی در جنوب غرب آسیا»^{۱۵} ورود این حجم از آفت ملخ به ایران را در طی ۵۰ سال گذشته بی‌سابقه توصیف کرد؛ به نحوی که این یورش باعث شد که ۳۸ درصد جنگل‌ها و بیشه‌زارها، ۲۱ درصد باغ‌ها و مزارع و ۳۶ درصد تولید محصولات زراعی و باغی و همچنین ۲۱ درصد مراتع درجه یک و دو کشور در استان‌های خوزستان، بوشهر، فارس، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و جنوب استان کرمان تحت تأثیر قرار بگیرد [۲۹]. در آمریکای شمالی، هر ساله ملخ‌ها ۲۱-۲۳٪ از پوشش گیاهی مرتعی را از بین می‌برند و باعث خسارت مالی ۱/۲۵ میلیارد دلاری می‌شوند [۳۰]. تلفات ناشی از هجوم ملخ‌ها محدود به خسارت به مراتع و محصولات نیست. از دست رفتن سریع پوشش گیاهی ممکن است منجر به فرسایش خاک و افزایش احتمال وقوع سیل شود، همچنین منابع غذایی بسیاری از حیوانات را از بین می‌برد و بنابراین بر تنوع زیستی منطقه هم تأثیر منفی می‌گذارد [۳۱].

شماره ۴: نحوه تأثیر گذاری هجوم ملخ‌های صحرایی بر امنیت منطقه

آسیای غربی (منبع: نگارنده)

لازم به ذکر است که روش‌های شیمیایی مقابله با این آفت و استفاده از سموم نیز در مزارع و باغات، خود عوارض شدیدی بر زیست‌بوم دارد که می‌توان با اتخاذ تدابیری از سوی کشورها از هجوم این آفت به مزارع و مناطق مسکونی و شهرنشین جلوگیری و نیز از تخم‌ریزی و افزایش جمعیت

یافته‌های پژوهش: ظرفیت‌های سیاسی- حقوقی همکاری محیط زیستی

الف: تقلیل حوزه‌های امنیتی به حوزه‌های موضوعی تخصصی

برای حل معضلات محیط زیستی بایستی تأمین امنیت منطقه را به حوزه‌های موضوعی مختلف و جزئی تقلیل داد و از تفاهم شکل گرفته بر سر آن موضوعات در جهت بهبود روابط بین کشورهای منطقه در سایر حوزه‌ها بهره برد. این موضوعات می‌تواند توافقات اقتصادی، تبادلات فرهنگی و یا مسائل محیط زیستی مشترک و مواردی از این دست باشد. برای نیل به این مهم می‌بایست، انواع مختلفی از دیپلماسی‌ها را اعم از دیپلماسی اقتصادی، فرهنگی، محیط زیستی و ... به کار گرفت. اصولاً هنر دیپلماسی این است که: نقاط مشترک بین دو طرف متخاصم یا بالقوه متعارض را شناسایی کند، طرفین را در آن زمینه جمع کند و توافق را از آنجا تا رسیدن به یک نتیجه‌گیری رضایت‌بخش متقابل ادامه دهد. بنابراین محیط یک دیپلمات ایده‌آل را می‌سازد. گذار از معمای امنیتی حاکم بر منطقه با صحنه‌گذاری و تأکید بر مسائل غیرامنیتی میسر خواهد بود و شاید در این میان بهترین موضوع که خود قادر است نقش یک دیپلمات فعال را بازی کند و می‌تواند هم علت باشد و هم معلول، محیط‌زیست باشد. مسائل و تهدیداتی مانند: خشک‌شدن رودها و تالاب‌ها، از بین رفتن پوشش گیاهی و بیابان‌زایی، آلودگی آب خلیج فارس، پدیده ریزگردها، هجوم ملخ‌های صحرایی، بهداشت کرونا و ده‌ها موضوع دیگر هر کدام به‌تنهایی می‌تواند به مثابه کمپلکس فعال در یک فرآیند شیمیایی نقش واسطه‌گر بین دولت‌های متعارض را ایفا کرده و به فرآورده مطلوبی در این فرآیند پیچیده منتج شود.

ب: تأسیس سازمان محیط زیستی در منطقه

تأسیس یک سازمان محیط زیستی در منطقه می‌تواند راهگشا باشد، سازمانی که دور از مسائل سیاسی تمامی هم-وغم خود را به موضوع محیط‌زیست اختصاص دهد و با نگاهی به آینده، نیل به اهداف توسعه پایدار را دنبال کند. در دهه‌های گذشته شاهد این موضوع بوده‌ایم که کشورهای منطقه بر سر برخی مسائل گردهم آمده‌اند و توافقاتی نیز

ادیان، مذاهب و اقوام مختلف در منطقه و تعارضات ایدئولوژیک، همکاری دشوار می‌سازد. تقابل ژئوپلیتیک و حضور قدرت هم‌وزن در منطقه که در تکاپوی تصاحب «کد ژئوپلیتیکی»^{۱۶} برای خود هستند و مداخله قدرت‌های فرامنطقه‌ای موجب شده است، بی‌ثباتی امنیت را تهدید و تقابل جای همکاری و تعامل را بگیرد. اختلافات مرزی، سد مستحکمی در مقابل تفاهم بین دولت‌ها ایجاد کرده است. اختلاف بر سر منابع نفتی و اقتصاد تک‌بعدی، همچنین بحران هیدروپلیتیک به‌ویژه در حوضه رود اردن و حوضه دجله-فرات از دیگر عوامل این اختلافات تاریخی است.

ب: فرهنگ حاکم بر منطقه

برداشت سنتی از مفهوم امنیت نزد تصمیم‌گیرندگان سیاسی و عدم توجه کافی به مسائل محیط زیستی از سوی رهبران سیاسی چالش مهم دیگری است که مانع تعامل سازنده منطقه‌ای می‌شود. اقتدارگرایی و جلوگیری دولت‌های منطقه از شکل‌گیری جنبش‌های مدنی در حوزه محیط‌زیست و نیز عدم توجه به توسعه موزون و اهداف توسعه پایدار مانعی جدی برای شکل‌گیری اتحاد و همکاری است. این مهم نه‌تنها به تصمیم‌گیرندگان و رهبران سیاسی بستگی دارد، بلکه به فرهنگ عمومی مردم کشورهای منطقه هم مرتبط است. لذا عدم عنایت عامه مردم به مسائل محیط زیستی و نسل‌های آینده، محیط‌زیست را تهدید می‌کند.

ج: حضور و دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای

حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای به دلیل ضعف و وابستگی برخی کشورها جهت تأمین امنیت‌شان، منجر به سوءاستفاده از منابع غنی منطقه توسط ابرقدرت‌ها شده است. دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای، مانعی مهم در مسیر همکاری و تعامل در بین کشورهای منطقه است، زیرا قدرت‌های فرامنطقه‌ای جهت نیل به منافع ملی خود سعی می‌کنند، اخذ تصمیمات مهم، خارج از محیط و توسط آنها گرفته و هدایت شود.

۱۶- جان گادیس اصطلاح کد ژئوپلیتیک را مورد استفاده قرار داد تا مجموعه‌ای سازمان یافته از فرضیات-جغرافیایی که پایه سیاست خارجی هستند را تشریح نماید. کدهای ژئوپلیتیک هر کشور مختص همان کشور است و آنها سعی می‌کنند، برای رسیدن به منافع خود بر کدهای ژئوپلیتیک دیگران تأثیر گذارند.

هم معلول؛ یعنی بهبود روابط با همسایگان و کشورهای منطقه می‌تواند منجر به حل بهتر معضلات محیط زیستی شود و بالعکس توافق بر سر حل موضوعات محیط زیستی نیز می‌تواند منجر به نزدیکی همسایگان به هم شود.

د: ارتقا ساختاری و نهادی حوزه محیط‌زیست در عرصه داخلی

حل مسائل محیط زیستی در سطح منطقه غرب آسیا، مستلزم ارتقای سطح نگرش ساختاری و نیز فرهنگ عمومی درون کشور به این مقوله است. تقویت نهاد نظارتی و سیاست‌گذار اصلی یعنی: سازمان حفاظت محیط‌زیست باید با تقویت منابع انسانی و تجهیزاتی و تخصیص بودجه‌ای، البته پیش‌نیاز اصلی خواهد بود. اما فراتر از این بایستی رفع تعارضات در حیطه‌بندی ساختاری با سازمان منابع طبیعی و جهاد کشاورزی را نیز دنبال و نقش سیاست‌گذاری آن در مسیر توسعه در کنار سازمان برنامه بودجه را مورد توجه جدی قرار داد. در این شرایط است که؛ تقویت همکاری‌های بین‌بخشی میان وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مختلف مانند: وزارتخانه‌های کشاورزی، صنعت و معدن، و بهداشت می‌تواند به هماهنگی بهتر در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها منجر شود. توسعه مشارکت‌های مردمی با تشکیل و تقویت سازمان‌های مردم‌نهاد (NGOها) در حوزه محیط‌زیست می‌تواند به افزایش آگاهی عمومی و مشارکت مردمی در حفاظت از محیط‌زیست کمک کند. این سازمان‌ها می‌توانند در عرصه بین‌المللی نیز در نقش دیپلماسی عمومی به پیشبرد منافع ملی و ارتقا سطح امنیت در مجموعه امنیت منطقه‌ای کمک نمایند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

موضوع امنیت در طی سالیان اخیر نزد پژوهشگران روابط بین‌الملل تحول مفهومی پیدا کرده است و دیگر نمی‌توان صرفاً امنیت نظامی و برداشت مضیق از آن را ملاک قرار داد و جنبه‌های دیگری نیز مانند: امنیت محیط زیستی در تحلیل مسائل امنیتی حائز اهمیت هستند. تهدیدات محیط زیستی گوناگونی مجموعه امنیتی منطقه‌ای آسیای غربی را تحت‌تأثیر قرار داده که لزوم همگرایی و همکاری کشورهای منطقه به جهت فائق شدن به این مشکلات بیش‌ازپیش احساس می‌شود. مسائلی مانند: بحران کم‌آبی، پدیده

انجام شده است نظیر: اتحادیه عرب، شورای همکاری خلیج فارس، اتحادیه عرب، سازمان اکو و ...، اما آنها هیچ‌کدام نتوانستند منطقه را همسو و هم رأی کنند. باید دانست برای تحقق اهداف محیط زیستی و توسعه پایدار، نقش رهبران سیاسی و جنبش‌های مدنی بسیار حائز اهمیت و تعیین‌کننده خواهد بود. بنابراین تأسیس یک سازمان منطقه‌ای که حافظ و تعقیب‌کننده اهداف محیط زیستی باشد، می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل و معضلات باشد.

ج: تعقیب سیاست همسایگی

موضوع بسیار مهمی که امروزه در سیاست‌گذاری دولت‌ها بدان تأکید ویژه‌ای می‌شود، نحوه برخورد با همسایگان خود است که این نحوه تعامل، امروزه در اصطلاح سیاست همسایگی خلاصه می‌شود. برای بهبود روابط با کشورهای منطقه نقطه آغاز: حل اختلافات با همسایگان است که این مهم به وسیله تدوین یک سیاست همسایگی مدون به دست می‌آید. ایران با داشتن ۱۵ همسایه زمینی و دریایی بعد از کشور چین در جایگاه دوم جهان قرار دارد. همسایه واقعیتهای جغرافیایی و همسایگی بیشتر ابعادی عرفی- اخلاقی دارد و اهمیت بحث همسایگی از همین‌جا و از همین تفکیک آغاز می‌شود. این اهمیت هنگامی که از فرد به گروه انتقال و ابعادی مضاعف و بسیار گسترده‌تر می‌یابد. در سطح تاریخی، روابط میان همسایگان قدیمی‌ترین متغیر در روابط بین-الملل است [۳۳].

رعایت سیاست همسایگی به‌ویژه در مجموعه امنیتی منطقه‌ای غرب آسیا موجب کاهش خطر وقوع جنگ خواهد شد، زیرا اگر تهدیدی علیه کشوری به‌وجود بیاید اگر همسایگان در آن دخالت نداشته باشند قطعاً آن‌را تحت‌تأثیر قرار خواهند داد. بر اساس این سیاست، افزایش امنیت کشور در گروی افزایش امنیت همسایگان تحقق می‌یابد. امروزه با شکل‌گیری مسائل جدید و پیشرفت تکنولوژی و دخیل شدن مسائل محیط زیستی در سیاست خارجی، اهمیت برقراری روابط دوستانه بین کشورهای همسایه دوچندان می‌شود. برای ایجاد روابط دوستانه و برقراری سیاست همسایگی نیاز به اعتماد متقابل بین دو کشور وجود دارد. مسائل محیط زیستی می‌تواند به‌عنوان شتاب‌دهنده و نیز تسهیل‌کننده در این موضوع عمل کند. همان‌گونه که پیش‌تر نیز گفته شد این مسائل هم می‌تواند علت باشد و

همگرایی در منطقه، را فراهم و امنیت غذایی آن را نیز تهدید می‌کند. در ادامه چالش‌های موجود در منطقه را که مانع از حل این مشکلات می‌شد در سه سرمنشأ اختلافات تاریخی، فرهنگ حاکم بر منطقه و حضور و دخالت قدرت-های فرامنطقه‌ای مطرح، بررسی و دسته‌بندی گردید و در نهایت با بیان ظرفیت‌های سیاسی-حقوقی همکاری محیط زیستی در منطقه، پیشنهاد تقلیل موضوعات امنیتی به مسائل جزئی‌تر و نیز تأسیس سازمانی منطقه‌ای برای حفاظت محیط‌زیست منطقه که منافع همه کشورهای عضو را تأمین کند، داده و بیان شد که: بدون اتخاذ و تعقیب سیاست همسایگی مدون موضوع هم‌نوایی در بین کشورهای منطقه عملاً دست‌نیافتنی خواهد بود. مسئله محیط‌زیست خود می‌تواند هم علت همگرایی در منطقه باشد و هم معلول آن. شایان‌ذکر است که همت و خواست تصمیم‌گیران و رهبران سیاسی کشورهای منطقه پیش‌نیاز و لازمه نیل به این هدف خواهد بود.

مراجع

1. Smith, A & Jones, B, Rethinking Human Security, Journal of International Studies, 2021, Vol 45, no 2, pp 123-145.
۲. زکوی، مهدی، تحلیلی بر حفاظت از محیط‌زیست از منظر حقوق بشر، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۴۰۲، دوره ۱۲، شماره ۱ - شماره پیاپی ۲۸.
۳. بوزان، باری، ویور، اولی، دووید، پاپ، چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، مترجم علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۶.
4. WMO, Press Release: Climate change and extreme weather impacts hit Asia hard, World Meteorological Organization (WMO), ۲۰۲۴.
۵. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، اصول و مبانی روابط بین الملل (۲)، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۹۶.
۶. ویلیامز، پل. دی، درآمدی بر بررسی‌های امنیت، مترجم علیرضا طیب، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۰.
7. Buzan, Barry; Waver, Ole, Regions and Powers, The Structure of International Security, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
۸. عبدالله خانی، علی، نظریه‌های امنیت، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۹۸.
9. Buzan, Barry; Waver, Ole, Regions and Powers, The Structure of International Security, Cambridge: Cambridge University Press, ۲۰۰۳.
10. Mihajlovic, Ljiljana Stosic, Trajkovic, Svetlana, Environmentak Security in The Region in The Service of Sustainable Development of Local

ریزگردها، آلودگی آب خلیج فارس، هجوم ملخ‌های صحرایی، بهداشت و بیماری‌های واگیردار و ده‌ها موضوع دیگر باعث شده سرنوشت کشورهای منطقه بهم گره بخورد. کاهش و حل این معضلات هم جز با تشریک‌مساعی و همیاری بین کشورهای منطقه میسر نخواهد بود. اما در این مسیر چالش‌ها و مشکلات بسیاری نیز وجود دارد. مسائلی که سالیان طولانی در ساختار سیاسی کشورهای منطقه نهادینه شده و به‌مانند سدی مستحکم مقابل همگرایی و اتحاد کشورهای منطقه ایستادگی می‌کند.

روند کار در این پژوهش بدین‌گونه بود که به جهت پاسخ دادن به پرسش اصلی پژوهش یعنی «مسائل محیط زیستی چگونه بر امنیت منطقه‌ای در غرب آسیا تأثیر می‌گذارد؟»، با بررسی مفهوم امنیت در مکتب کپنهاگ و تلقی‌های جدید از آن در چارچوب نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، پلی ارتباطی بین موضوع امنیت محیط زیستی و امنیت منطقه‌ای آسیای غربی برقرار ساخته شد و در ادامه با مطرح کردن چند مسئله مهم محیط زیستی دخیل در منطقه نظیر بحران کم‌آبی، پدیده ریزگردها و هجوم ملخ-های صحرایی به واکاوی بحران موجود پرداخته شد و نیز چگونگی تأثیرگذاری این مسائل بر امنیت منطقه، به تفکیک و تفصیل بررسی شد و عنوان شد که بحران کم‌آبی به‌عنوان اصلی‌ترین مسئله محیط زیستی تأثیرگذار بر امنیت منطقه، چگونه طبق روند تاریخی، امنیت منطقه را در دو حوضه اصلی چالش‌برانگیز و مورد اختلاف رودخانه دجله فرات و حوضه رود اردن، تهدید می‌کند. همچنین علل و اسباب اختلافات کشورهای ذی‌نفع و دخیل در بحران مورد کنکاش قرار گرفت. سپس چگونگی تأثیرگذاری پدیده ریزگردها بر امنیت منطقه‌ای در غرب آسیا توضیح داده شد و بیان گردید که چگونه ریزگردها موجبات نارضایتی عمومی، تشدید جنبش‌های اعتراضی، شکاف‌های قومیتی و ایجاد بحران هویت در کشورهای درگیر را تقویت می‌کند و به اختلافات بر سرمنشأ این پدیده در منطقه دامن زده است. هجوم ملخ‌های صحرایی تهدید دیگری برای امنیت منطقه تلقی می‌شود که کمتر در محافل و پژوهش‌ها بدان پرداخته شده است و در این پژوهش مورد توجه و بررسی قرار گرفت و تأکید شد که چگونه این بحران موجبات کاهش پوشش گیاهی، فرسایش خاک، ایجاد چالش‌های حقوقی، اختلاف بر سر روش‌های کنترل آفت و مکان مبارزه و کاهش

22. Skripnuk, Djamalia, Kikkas, Kseniia, Romashkina, Ekaterina, "Sustainable Development and Environmental Security in the Countries of the Circumpolar North", 2018.
23. Drake, Christine, Water Resource Conflicts in the Middle East, Journal of Geography, 1997, ۹۶:۱, ۱۲-۴, DOI: .۰۰۲۲۱۳۴۹۷۰۸۹۷۸۷۴۹/۱۰,۱۰۸۰
24. Shao, Y., Physics and Modelling of Wind Erosion, 2nd ed, Springer, Netherlands, 2008.
25. UNEP, WMO, UNCCD, Global Assessment of Sand and Dust Storms, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2016.
26. JAPU, Joint Analysis and Policy Unit, Sand and Dust Storms, Fact Sheet, United Nations, 2011.
27. Latchininsky AV, Grasshopper outbreak challenges conservation status of a small Hawaiian Island. J. Insect Conserv, 2008.
28. Lecoq, Michel, Lang, Zhang, Latchininsky, Alexandre, Hunter, David, Locust and Grasshopper Management, Annual Review of Entomology • January. ۲۰۱۹
۲۹. خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۸/۰۳/۱۲
30. Branson DH, Joern A, Sword GA, Sustainable management of insect herbivores in grassland ecosystems: new perspectives in grasshopper control, 2006.
31. Latchininsky AV, Grasshopper outbreak challenges conservation status of a small Hawaiian Island. J. Insect Conserv, 2008.
۳۲. عبدالله خانی، علی، نظریه‌های امنیت، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۹۸.
33. Jackson, Steven F. "China's Good Neighbor Policy: Relations with Vietnam and Indonesia in Comparative Context". Presented to the international studies association annual meeting. Sandiego. Panel WD ۲۰ Chines Foreign Policy. March 2006.
- Spatial, (JPMNT) Journal of Process Management New Technologies, International Vol. ۴, No.۲, 2016.
11. Smith, j & White, the impact of climate Change on National Security, Journal of Environmental Security, 2021, Vol 10, no 2, pp45-67.
۱۲. دلالت، مراد، مراد کاویانی راد، فریده محمدعلی پور و محمدرضا شهبازیگان، تعیین اثرگذاری هیدروپلیتیک کشورهای حوضه آبریز کورا- ارس بر امنیت زیست‌محیطی ایران با استفاده از روش مکتور، ژئوپلیتیک، ۱۴۰۲ دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۶۲-۸۹.
۱۳. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۲)، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۹۶.
14. Guppy, L., Anderson, K., Water Crisis Report. United Nations University Institute for Water, Environment and Health, Hamilton, Canada, 2017.
15. Ibid
16. NSDS HUB, Water Scarcity in The Middle East, NATO Strategic Direction South, 2019.
17. Al-Rawashdah, Mohammad Salim, Al- Shboul, Hani Ahmed, The Effects of Water Deficiencies in Middle East, Scholar Publications, Karimganj, Assam, India, 2016, Volume-II, Issue-VI, P No.۱۳۰-۱۰۷.
18. World Resources Institute, 25 Countries, Housing One-Quarter of the Population, Face Extremely High Water Stress 2023, Available at: <https://www.wri.org/insights/highest-water-stressed-countries>
19. Bilden, Arda, The Southeastern Anatolia Project (GAP) in Turkey: An Alternative Perspective on the Major Rationales of GAP, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 2018, DOI: .۱۹۴۴۸۹۵۳,۲۰۱۸,۱۵۰۶۲۸۷/۱۰,۱۰۸۰
۲۰. میان‌آبادی، حجت، امینی، اعظم، درهم‌تنیدگی آب، سیاست و محیط‌زیست در حوضه آبریز دجله و فرات، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۳۹۷، سال پانزدهم، شماره دوم، صص ۸۶-۵۴.
- Anderson, E., Water: The next strategic resource, In the Politics of scarcity: Water in the Middle East, eds. Starr, Joyce, and Daniel Stoll, ۲۲-۱. Boulder, CO: Westview Press, 1988.

Investigating the Impact of Environmental Issues on Regional Security in West Asia

Abdollah Moradi^{1*}, Amin Jahandideh²

¹ Assistant Professor of International Relations, Department of International Relations, School of National Security, National Defense University, Tehran, Iran.

² Master's degree in International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Article history:

Article Type: Research paper

Received: 01 February 2025

Revise: 26 February 2025

Accepted: 07 April 2025

Published: 21 March 2025

*Correspondence:

moradi.abdollah@gmail.com

Keywords:

Regional Security

Environmental Issues

West Asia

GeoPolitics,

Dust.

ABSTRACT

Due to the development of communications in the era of globalization environmental security is one of the most important areas that, due to its cross-border nature, is rapidly acquiring political and security dimensions at the regional and international levels. Especially in regions such as West Asia, where difficult environmental conditions can be linked to internal tensions and transregional competitions. Accordingly, the aim of this article is to determine how environmental issues affect regional security in West Asia. Hence, the main question of this research is posed as follows; "How do environmental issues affect regional security in West Asia?" made to explore the relationship between environmental issues and regional security in West Asia using a descriptive-explanatory method and by referring to library resources. research concludes ; environmental issues have led to the divergence of countries in the region and harmed its security, but if appropriate policies adopted, they can provide necessary basis.